

Original Research

Consumer Rights Of Food Products

Mahvash Abolghasem Kashani^{1*}

1 Master of Private Law, Department of Law, Faculty of Humanities, Rasht Branch, Islamic Azad University, Rasht, Iran.

Article ID: ahrar-45869

Received:

May 10, 2023

Accepted:

July 27, 2023

Available online:

September 22, 2023

Keywords:

Manufacturer, sense of responsibility for the results, defected food product, customers' rights, unhealthy economy.

Main Subjects:

Civil law

Abstract

manufacturers produce unhealthy and defected works that not only wastes our resources but also makes a poor economy that leave us in a vulnerable state in this ever-Due to the uncompetitive economic status of our country, some food developing world. The most important matter to be considered is that it inflicts damage on the community health, while it distorts the public discipline and change the balance between production and consumption. Introduction of basic customer rights across Europe, triggered formulation of a special law for protecting customers in Iran. However, it is imperfect due to the ambiguous method of compensating for losses. Hence, based on the principle of no harm, this essay tends both to find a legally protective umbrella for customers and develop a robust economy as a remedy for the inefficient laws enacted regarding civil liability and protecting customers against the complications of market. For this purpose, this essay introduces a food manufacturer as a sufficient and primary cause that inflict harm, and specifies that the manufacturer's failure plays role only in ascertaining of the causal link; It also set asides the liability resulting from food production failures and substitute it with manufacturers' sense of responsibility for the final results, safety assurance, and a perfect responsibility based on legal and jurisprudential principles.

*Corresponding Author: Mahvash Abolghasem Kashani

Address: Master of Private Law, Department of Law, Faculty of Humanities, Rasht Branch, Islamic Azad University, Rasht, Iran.

Email: kashsni@gmail.com

Extended Abstract

1. Introduction

Since the body's physical system needs metabolism to provide the necessary energy for daily activities, and how food products are produced and their quality is directly related to the health of society; Therefore, the supervision of the production of food products (edible) becomes more important than the rest of the products. Therefore, consumers should also be aware of their essential rights regarding the consumption of the aforementioned products. The first paragraph of M 1 A.H.M. and the regulations for the implementation of certification and the statue of consumer rights in Iran, respectively, have defined the consumer and his rights. Based on this, in the age of industry, in search of an answer to the question of how to control the unruly and sometimes curbed the stubbornness and approached the desired balance by supporting the consumers?; The importance of maintaining the expediency of the balance between the interests of producers and consumers becomes so important that it must be taken into account in every legislative action.

2. Theoretical Framework

In this article, we are going to investigate the responsibility of the producers of unhealthy food products and answer this basic question: "How can producers who are negligent and careless about the health of consumers be protected from the consequences of using their defective and harmful products?" Was informed? And what way can be taken to balance the rights of consumers of food products and their producers in Iranian law? Finding a way to create responsibility in order to improve the quality of edible (food) products and produce a healthy and flawless product so that the consumer can safely consume the food they need on a daily basis, and as a result, a healthy body can move. Taking off the economic wheels of the country will take a step in the path of progress

3. Methodology

This article was written with the method of library study and using legal references and jurisprudential principles

4. Results & Discussion

By examining the laws and regulations related to the protection of consumer rights at the international level and in Iran, it can be seen that the aforementioned regulations consider it necessary to compensate the consumer. Therefore, it is not possible to compensate the weak party against the strong party except by putting the burden of responsibility on the shoulders of the producer. Before the approval of the civil liability law in 1961, loss and atonement in the civil law was generally the basis of the responsibility of the agent or agents of damage in Iranian law; But after the mentioned date, the basis of fault was introduced in Iranian law. According to Article 1 of the Civil Code, some determined fault as the criterion for the responsibility of the cause of loss; But most Iranian lawyers believe that it is true that the basis of fault in responsibility is general and is the only main element in the basis of current responsibility in Iran; At the same time, it is not the sole basis of responsibility and exceptions such as the case where consumer rights are violated, liability is created without fault. Despite the fact that the basis of fault was created in an industrialized country like France, which is the cradle of current law, nowadays the range of responsibilities based on fault has decreased in these countries. In Iranian law, there are also glimpses of

responsibility without fault vaguely in some special laws. Exceptions such as the Consumer Protection Law or the Car Consumer Protection Law have been approved, which have deemed it sufficient for the injured consumer to prove the causality of the damage, which means that in these regulations, liability without fault or pure liability is accepted; But it is not explicitly stated that the victim does not need to prove fault

5. Conclusions & Suggestions

Economic activities should be constantly monitored and controlled through the legal system. And because Iran's legal system in the field of harmful industrial food products is confused and ambiguous, we come to the conclusion that our laws should be comprehensive and complete. Because both the civil law regarding waste and abuse, and the civil liability law and the consumer protection law do not respond to the problems and complexity of the production and consumption market, and consumer protection is in conflict with producer protection, and it is one of the necessities of a society that Along with the progress of science, the knowledge of law is also evolving. Therefore, it is suggested: 1. Like advanced industrial countries that have developed many laws for consumer protection, choose their beneficial examples and bring the activities of food and beverage production factories under legal order. Therefore, a law titled "Food Product Consumer Protection Law" should be drafted, similar to the Car Consumer Protection Law; Because "a healthy mind will be in a healthy body". 2. The application of HACCP standard should be made mandatory in all food factories. 3. In order to prevent some companies from abusing the trust of consumers and making huge profits, as well as maintaining food safety, continuous and serious inspection of raw materials consumed by factories should be on the agenda of the legislators due to its special importance.

حقوق مصرف کننده فرآورده های غذایی

مهوش ابوالقاسم کاشانی^۱*

۱ کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران

کد مقاله: ahrar-45869	
<p>چکیده</p> <p>بعضی از تولیدکنندگان فرآورده های غذایی بر اثر رقابتی نبودن اقتصاد در کشورمان، با تولید محصولاتی غیر بهداشتی و معیوب، هم سرمایه ها را هدر داده و هم با ایجا اقتصاد ناسالم، آن را در تحولات سیاسی جهان، آسیب پذیرتر خواهند نمود؛ مهم تر از همه، به دلیل ورود خسارت به سلامتی جامعه، مخالف نظم عمومی عمل کرده و تعادل حقوق تولید و مصرف را بر هم خواهند زد. معرفی حقوق بنیادین مصرف کننده در سطح اروپا، جرقه ای برای تدوین قانون خاص حمایت از مصرف کننده در ایران گردید؛ هرچند، به دلیل ابهام در چگونگی جبران خسارت مورد ایراد است. بنابراین، در مقاله حاضر، با استناد به قاعده لاضرر، در جستجوی یافتن چتر حمایتی قانونی برای مصرف کنندگان و سالم سازی اقتصاد، با توجه به جوابگو نبودن قوانین مسؤولیت مدنی و حمایت از مصرف کننده در برابر پیچیدگی بازار تولید و مصرف، گامهایی طی گردیده است؛ از جمله: معرفی تولیدکننده مواد غذایی به عنوان سبب متعارف و اولیه در ورود خسارت، و نقش تقصیر تولیدکننده، تنها در احراز رابطه سببیت؛ به کنار نهادن مسؤولیت مبتنی بر تقصیر در تولیدات فرآورده های غذایی و جایگزینی آن با تعهد به نتیجه تولیدکننده به همراه دست آوردهایی چون تضمین ایمنی و مسؤولیت محض، با توجه به استنادات قانونی و اصول فقهی.</p>	<p>تاریخ دریافت: ۲۰ اردیبهشت ۱۴۰۲</p> <p>تاریخ پذیرش: ۵ مرداد ۱۴۰۲</p> <p>تاریخ انتشار: ۳۱ شهریور ۱۴۰۲</p> <p>کلیدواژه ها: تولید کننده، احساس مسؤولیت در قبال نتایج، محصول غذایی معیوب، حقوق مشتری، اقتصاد ناسالم.</p> <p>محورهای موضوعی: حقوق مدنی</p>

*نویسنده مسئول: مهوش ابوالقاسم کاشانی

آدرس: کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران.

ایمیل: kashnsni@gmail.com

۱- مقدمه

از آن جایی که سیستم فیزیکی بدن به سوخت و ساز احتیاج دارد تا انرژی لازم را برای فعالیتهای روزانه فراهم آورد و چگونگی تولیدات غذایی و کیفیت آنها مستقیماً با سلامتی جامعه سرو کار دارد؛ لذا نظارت بر بخش تولید فرآورده های غذایی (خوراکی) نسبت به بقیه تولیدات اهمیتی دو چندان می یابد. بنابراین، مصرف کنندگان نیز بایستی به حقوق ضروری خود در مورد مصرف کالاهاى مذکور آگاهی یابند. بند اول م ۱ ق.ج.م. و آیین نامه اجرای اعطای گواهینامه و تدیس رعایت حقوق مصرف کنندگان در ایران، به ترتیب، مصرف کننده و حقوق وی را تعریف نموده اند. بر این اساس، در عصر صنعت، در پی جواب به این پرسش که چگونه باید قدرت های سرکش و گاه سنگدل را مهار کرد و با حمایت از مصرف کنندگان به تعادل مطلوب نزدیک شد؛ اهمیت حفظ مصلحت تعادل میان منافع تولیدکنندگان و مصرف کنندگان دارای چنان اهمیتی می گردد که در هر اقدام قانونگذاری بایستی مورد توجه قرار گیرد. در این مقاله بر آن هستیم تا ضمن بررسی مسؤلیت تولیدکنندگان فرآورده های خوراکی ناسالم و پاسخ به این سؤال اساسی که: «چگونه می توان تولیدکنندگان سهل انگار و بی توجه به سلامت مصرف کننده را متوجه عواقب مصرف فرآورده های معیوب و زیانبار آنها نمود؟ و چه راهی را در جهت تعادل حقوق مصرف کننده فرآورده های خوراکی و تولیدکنندگان آنها در حقوق ایران می توان طی نمود؟»، به دنبال یافتن راهی برای ایجاد مسؤلیت در جهت بهبود کیفیت فرآورده های خوراکی (غذایی) و تولید فرآورده سالم و عاری از عیوب باشیم تا مصرف کننده نیز با اطمینان، غذای مورد نیاز روزانه را مصرف نماید، و در نتیجه، با جسمی سالم در جهت حرکت چرخهای اقتصادی کشور در مسیر پیشرفت گام بردارد. از آنجا که قانون گذار ایرانی از آغاز تاکنون به وضع مقررات کیفی صریح در این مورد پرداخته است، این اقدام عملاً ناکارآمد و ناقص است؛ زیرا در اکثر موارد، هماهنگی تولیدکننده با مقامات نظارتی صورت می گیرد که اعلام جرمی دیده نمی شود. بنابراین، نقش بازرندگی این قوانین کمرنگ شده است. از همین روست که کمبود قوانین حقوقی و مدنی در این مورد بارز بوده و تدوین قوانین صریح بر جبران خسارت مصرف کننده الزام می یابد. بر خلاف نظر عده ای که معتقدند اگر مسؤلیت تولیدکننده افزوده شود، تولید رونق خود را از دست می دهد؛ بایستی تولیدکنندگان فرآورده های خوراکی - غذایی بر چندین برابر بودن هزینه جبران خسارت مصرف کننده زیان دیده مدعی نسبت به هزینه سالم سازی محصول تولیدی آگاه شوند. از طرفی هم، جامعه ای که اکثر افراد آن غذای ناسالم دریافت می دارند، سالم و شاداب نخواهند بود و بودجه کشور در جریان اقتصاد مقاومتی، جهت هزینه درمان بیماری های مختلف ناشی از تغذیه ناسالم به هدر می رود. بر این اساس، هدف از این پژوهش، فرض قانونی مبنای قراردادی تضمین (صریح یا ضمنی) یا تعهد به ارائه اطلاعات در برابر عموم است که بر طبق قاعده لاضرر می تواند گامی در جهت تعادل حقوق مصرف کننده و تولیدکننده باشد.

۲- عیب در تولیدات فرآورده های غذایی و ایجاد مسؤلیت در برابر مصرف کننده

وجود آلودگی و همچنین جایگزینی ترکیبات مختلف به جای ترکیبات استاندارد در کنار تولید مواد غذایی امری قابل وقوع است. از این رو، با توجه به این که نظارت بر عملی ساختن استاندارد در تولید فرآورده های غذایی در سطح پایینی قرار دارد و عملاً نظارت پایداری صورت نمی گیرد، بنابراین، وارد نمودن استاندارد HACCP (از مهمترین روشهای بازرسی و نظارت بر کنترل و کیفیت در صنایع غذاییاز طریق تعیین و کنترل نقاط بحرانی) در سطح کارخانه های کشور و کنترل مرحله به مرحله و جلوگیری از آلودگی های متقاطع، اولیه و ثانویه، گامی

در جهت سالم سازی حقوق مصرف کننده فرآورده های غذایی خواهد بود. احراز رابطه سببیت عرفی نیز جهت شناسایی مسؤول در تولیدات فرآورده های غذایی معیوب غیر بهداشتی که هم سلامتی مصرف کننده و هم اقتصاد اسلامی در دوره بحران و مقاومت را به خطر انداخته اند، الزامی است. از طرفی هم، تلاش در جهت معرفی ناکارآمد بودن مسؤولیت مبتنی بر تقصیر در وضعیت کنونی و قانونی ساختن مسؤولیت محض تولیدکننده و مسؤولیت او بر مبنای تضمین (صریح یا ضمنی) در تولید فرآورده غذایی است.

۳- آلودگی فرآورده های غذایی و اثر آن در ایجاد عیب

فرآورده غذایی محصولی است که در طی مراحل صنعتی و در کارخانه به دست می آید و چون سبک زندگی امروزی استفاده از این نوع فرآورده ها را می طلبد؛ بنابراین، لازم است بهداشت در مراحل مختلف تولید، فرآیند، نگهداری و عرضه مواد غذایی مورد توجه قرار گیرد تا ماده غذایی سالم و با کیفیت بالای بهداشتی به دست مصرف کنندگان برسد. بنابراین، در صورتی که آلودگی فیزیکی، شیمیایی و بیولوژیکی در تولید و عرضه به وجود آید، بهداشت و سلامتی مصرف کننده به خطر افتاده است. از طرفی هم، چون توسعه صادرات غیر نفتی برای رهایی از اقتصاد تک محصولی اهمیت ویژه ای یافته است، اطمینان از سلامت مواد اولیه بسیار مهم است. برای مثال، گوشت یا فرآورده های آن باید ویژگیهای استاندارد را داشته باشند و از دام هایی به دست آمده باشند که در کشتارگاه های بهداشتی مورد تأیید سازمان دامپزشکی کشتار شده باشند. آلودگی های ثانویه نیز بیشترین موارد آلودگی های مواد غذایی را تشکیل می دهند که در مراحل تولید فرآورده در کارخانه رخ می دهد. برای مثال، دستگاه ها و تجهیزات فرسوده می تواند ترکیباتی را ایجاد نماید که باعث آلودگی مواد غذایی یا خوراکی گردد، که چون ترکیبات جدیدی را ایجاد می نماید، به سلامتی انسان ضرر می رساند؛ و از طرفی هم، صاحبان صنعت را با زیان های اقتصادی و مسائل قضایی مواجه می نماید. آلودگی های متقاطع (ثانویه) از مهمترین خطراتی است که فرآورده را در تماس با کارگران، تجهیزات و سایر عوامل قرار می دهد و مهم ترین اثر آن ایجاد عیب در فرآورده و در نهایت، وارد آوردن ضرر و زیان به سلامتی مصرف کننده است. در قانون مدنی ایران تعریفی از عیب ارائه نشده است، بلکه صرفاً تشخیص عیب را بر عهده عرف و عادت گذاشته است (م ۴۲۶ ق.م.ا). اما در بند ۴ م ۱ ق.ج.م. بیان گردیده: منظور از عیب در این قانون زیاده، نقیصه یا تغییر حالتی است که موجب کاهش ارزش اقتصادی کالا یا خدمات گردد. مهمترین شاخصه تعریف مذکور، عدم رعیت استاندارد است. به نظر می رسد بتوان در این زمینه عیب را این گونه تعریف نمود: «کیفیتی است که بر خلاف عرف، موجب نارضایتی مصرف کننده بوده و عدم ایمنی او را فراهم آورد». در این راستا، به کارگیری روش های مناسب برای تضمین زنجیره غذایی و پاسخگویی به تقاضای مصرف کنندگان درباره ایمنی مواد غذایی و دنبال کردن مواد خام و ترکیبات یک فرآورده در تمامی طول زنجیره غذایی (Food Chain) از مزرعه تا سر سفره، ضروری است. از جمله مهم ترین این روش ها، به کارگیری استاندارد HACCP به عنوان یک سیستم کنترل ایمنی است که توسط سازمان بین المللی استاندارد با نام مخفف ISO تدوین شده است و جهت شناسایی نقاطی که احتمال ورود عوامل بیماری زا به زنجیره تولید وجود دارد و نقاطی که می توان عامل بیماری زا را از زنجیره حذف کرد به کار می رود (عبدی، فصلنامه نظام دامپزشکی، اجرای نظام HACCP در محصولات آبزیان، ش ۱، پاییز ۱۳۸۱). مراجع قانونی و نهادهای دولتی موظف هستند که جامعه را در برابر مواد غذایی ناسالم محافظت کنند، بدین منظور، می بایست قادر باشند که خطرات ناشی از مواد غذایی را مورد ارزیابی قرار داده و روش هایی را جهت کنترل آنها ایجاد نمایند. از این روست که امروزه سیستم HACCP در سطح جهان در حال اجراست و هدف از پیاده کردن آن، توجه به بهداشت فردی و تأمین امنیت غذایی و سلامت جامعه است. (مرتضوی، فناوری های نوین صنایع غذایی، ۱۳۸۵، صفحات ۳۰۹ - ۲۸۳). کاربرد سیستم مذکور امکان نظارت و همچنین، ردیابی خسارت به بارآمده را تسهیل می کند. بنابراین، تا

هنگامی که استقرار این سیستم در ایران بر همه کارخانه ها اجباری نگردد، تضمینی بر استاندارد سازی مطابق با واقع در فرآورده های غذایی وجود ندارد.

بهبیانبری، عدم رعایت استاندارد، عبیدر کمیت، کیفیت و تقلب را در برمیگیرد (آزادی، چ ۱۳۹۱، ص ۹۳). بند ۳ م ۱ ق.م.خ.آ.ب. مصوب ۱۳۴۶ عدم رعایت استاندارد را که در مورد مواد غذایی بسیار حائز اهمیت است، بیان نموده است. زیرا مستقیماً با سلامتی افراد جامعه سرو کار دارد. در تبصره ۲ ماده ۳ ق.ح.م. نیز، علاوه بر این که قانونگذار رعایت استاندارد تولید را الزامی دانسته است؛ در ماده ۱۹ قانون مذکور، تولیدکننده را مکلف به جبران خسارت مصرف کننده گردانیده است.

۴- فرآورده های غذایی معیوب و اثر آن در حقوق مصرف کننده

از آنجا که عیب عنصری اساسی در مسؤولیت تولیدکننده کالای خطرناکی مانند مواد غذایی محسوب می شود و علت آن هم، زیانی است که به جسم و تن مصرف کننده وارد می آورد، در کشورهای مختلف برای این گونه کالاها مقررات سخت گیرانه تری در نظر گرفته شده است. با توجه به این که حمایت از حقوق مصرف کننده مدت زمان بسیاری است که مورد توجه قرار گرفته است، در سطح بین المللی به طور مثال، اصول راهنمای سازمان ملل متحد برای حمایت از مصرف کننده مصوب ۱۹۷۵، و به طور خاص در دهه ۱۹۶۰ نخستین قوانینی که هدف آنها حمایت از مصرف کننده بود در کشورهای مخلف اروپا به تصویب رسید. در همین راستا، قوانین و مقررات متعددی نیز در سطح اروپا به تصویب رسید. کمیسیون اقتصادی اروپا و سپس اتحادیه اروپا توسعه دهنده اصلی و مهم قواعد حمایت از مصرف کننده در سطح اروپا شدند و در آنها حقوق متعددی برای مصرف کننده به رسمیت شناخته شده است، که از مجموع این قواعد، حقوقی بنیادین به عنوان مصادیق مشترک شناخته شده اند که هدف آنها ایجاد تعادل میان تولیدکننده و مصرف کننده است. لذا از منظر منشور حقوق بنیادین اتحادیه اروپا مصوب ۲۰۰۰ در حمایت از مصرف کننده، حقوق بنیادین مصرف کننده عبارت است از: ۱. حق حمایت از بهداشت، سلامت و ایمنی؛ ۲. حق حمایت از منافع مالی؛ ۳. حق حمایت از منافع حقوقی؛ ۴. حق حمایت از نمایندگی در مشارکت؛ ۵. حق اطلاعات و آموزش (Beints, 1978: 250). گر چه بحث اصلی مقاله حاضر نیز بر محور این حقوق می چرخد، در توضیح حقوق مذکور به طور خاص بایستی گفت: ۱. متأسفانه در قوانین خاص ایران تعریفی از «ایمنی» ارائه نگردیده است؛ اما هر خریدار تولیدات غذایی حق دارد کالای سالم و مرغوب در اختیار بگیرد. در قوانین اروپایی، عرضه کنندگان بر اساس ایمنی موظفند کالاهایی تولید کنند و در اختیار مصرف کننده قرار دهند که سلامت و ایمنی آنها را به مخاطره نیندازد؛ حتی فرآورده های استاندارد نیز ممکن است خطرات و آثار جانبی را به دنبال داشته باشند، که پیشرفت صنایع و پیچیدگی نظام تولید، مصرف کننده را در این حیطة بی دفاع می سازد؛ ۲. انگیزه دولت ها از حمایت مصرف کننده در انحاء مختلف، علاوه بر برقراری عدالت، مبارزه با نتایج منفی توسعه و خودکفایی و همسویی با سیاست ها و نهادهای بین المللی است؛ ۳. اکثر مصرف کنندگان سعی در حفظ منافع مالی و اقتصادی خویش در برابر خرید و مصرف کالای غذایی دارند، زیرا در نتیجه مصرف فرآورده معیوب و غیر بهداشتی بر اثر خرید کالای فاسد و هزینه غیر مفید، علاوه بر بهم خوردن تعادل اقتصادی مصرف کننده و تولیدکننده، بار گران مالی نیز جهت هزینه های درمانی برای به دست آوردن سلامتی اولیه، بر مصرف کننده تحمیل خواهد گشت؛ ۴. در مقررات بین المللی حمایت از مصرف کننده به دولت ها منحصر نمی باشد، زیرا دولت به تنهایی قادر به انجام آن نخواهد بود. بنابراین، تشکیل نهادهایی مدنی به منظور جلوگیری از تزییع حقوق مصرف کننده و ساماندهی مشارکت مردمی در اجرای برنامه های حمایت از مصرف کننده به رسمیت شناخته شده است. در م ۱۲ ق.ح.م. ایران نیز چنین نهادی پیش بینی شده است؛ اما تاکنون، عملی نگردیده است؛ ۵. عرضه کنندگان کالای خوراکی مکلفند همه اطلاعات لازم کالا از مواد اولیه تا چگونگی استفاده از آن را در اختیار مصرف کنندگان قرار دهند. اطلاعات لازم، آن دسته از مشخصاتی هستند که اطلاع

یافتن مصرف کننده از آنان به طور متعارف، در تصمیم گیری وی مؤثر می باشند. از طرفی، استفاده ناصحیح از برخی کالاها، مانند فست فودها، تبعات جبران ناپذیری را به دنبال خواهد داشت. بنابراین، نصب اطلاعاتی از شیوه مصرف و تبعات احتمالی استفاده از آن کالا که جنبه آموزشی هم دارد، به همراه محصول تولیدی، جزء حقوق مصرف کننده به حساب می آید؛ ۶. چون در اکثر کشورهای جهان در تقویم زمانی کشورشان، یک روز به عنوان «روز ملی حمایت از حقوق مصرف کنندگان» نامیده شده است، در تقویم ایران نیز روز «نهم اسفند» با عنوان «روز ملی حمایت از حقوق مصرف کنندگان» نام گذاری شده است. بنابراین، حمایت های قانون گذار از مصرف کننده کالاهاى خواكى معيوب و خطرناك و ايجاد مسؤوليت برای تولیدکننده، موجب ارتقاء سطح سلامت، امنیت و کیفیت محصولات می گردد. فرآورده های غذایی معيوب باعث بروز بیماری های عفونی و همچنین، بسیاری امراض ناشناخته دیگر می گردد. برای مثال، در تهیه کنسروهایی که بیش از حد استاندارد، مواد افزودنی و نگهدارنده های مختلف ترکیب می شود، همچنین، سایر فرآورده هایی که با ترکیبات غیر مجاز و غیر استاندارد تولید می شوند، سلامت مصرف کنندگان را در (آینده ای نزدیک) به نقطه بحرانی رسانیده اند و اغلب، باعث بروز انواع سرطان در میان مصرف کنندگان گردیده است که خسارتهای آن هم، در طول زمان آشکار می شود. به همین دلیل، در صورت عدم نظارت صحیح و اصولی، بی عدالتی فاجعه آمیزی برای مصرف کننده در حال وقوع است، که جبران خسارت او نیز بدون تدارک خواهد ماند که با اصول اسلام و فقه هم در تعارض است. حتی مصرف جوش شیرین در نانوائی ها که در معرض دید مصرف کنندگان است، به حدی عادی گشته است که غیر قابل کنترل شده است؛ که متأسفانه، به دلیل ضعف دستگاه کنترل و نظارت دولت، در آینده ای نزدیک، با نسلی با قوای بدنی ضعیف مواجه خواهیم بود که قوت روزانه و همیشگی آنها (کیفیت نان) معيوب بوده است. بنابراین، تخلف در کارخانه هایی که دور از دید جامعه، ترکیبات شیمیایی غیر مجاز در غذای مصرفی مردم وارد می نمایند، بسیار بیشتر خواهد بود. تولید کننده بایستی، برای مثال، مصرف کننده را از آثار احتمالی مصرف کالا، نسبت به کسانی که دارای حساسیت غیر عادی هستند، یا اشخاصی که دارای دیابت یا آلرژی باشند، آگاه نماید. همچنین، برای مصرف کننده یک مصرف مفید را فراهم آورد. از این رو، ممکن است به جهت نامناسب بودن فرآورده برای مصرف، مسؤول باشد. از آن جا که مبنای تعهد بهار اطلاعات به مصرف کننده از بعضی مواد قانونی از جمله ماده ۳۶۷ ق.م. استنتاج می گردد. به نظر برخی، در حقوق کشور ما در مواقعی که رابطه قراردادی و تعهد ناشی از آن مبنای طرح دعوی قرار می گیرد، عدم ارائه هشدار و اطلاعات کافی به منزله عدم تسلیم کالا دانسته شده است (کاتوزیان، چ ۱۳۸۴، ص ۲۲۱)؛ به عبارتی، مطابق م ۳۶۹ ق.م. که هنوز عتسلیم برابر عهده عرف نهاد است، در مورد مذکور، کیفیت تسلیم عرفاً به طور کامل انجام نشده است و تسلیم در صورتی محقق می شود که اطلاعات ضروری در خصوص ترکیبات فرآورده و همچنین، چگونگی مصرف آن نیز تسلیم مصرف کننده گردد؛ زیرا منظور از تسلیم، تنها مفهوم مادی و ظاهری آن نیست. در قلمرو قراردادها نیز «اصل حسن نیت» حاکم است که طرفین را به مشارکت، همکاری، درستکاری و دادن اطلاعات لازم به همدیگر در اجرای قراردادها، تغییر و تکمیل آن ترغیب می نماید، تا جایی که اگر هر یک از طرفین قرارداد خرید و فروش، یک عیب عمده و اساسی را که مطابق اصل حسن نیت ملزم به افشای آن است را پنهان نماید یا آشکار نسازد، سکوتش متقلبانه محسوب می شود (Prosser and Keeton, 1986: 37). علاوه بر دلایلمذکور، بند ۲ ماده ۳ ق.ح.م. نیز تولیدکنندگان و عرضه کنندگان را مکلف بهار اطلاعات لازم در مورد کالا نموده است. بنابراین، هنگامی که در نتیجه عدم ارائه اطلاعات، یا بر اثر تبلیغات کاذب و اطلاعات خلاف واقع (تدلیس) برای فروش فرآوردهای ناسالم به وسیله تولیدکننده یا عرضه کننده، خساراتی به مصرف کننده وارد می گردد، این مسؤولیت از یک طرف قهری است (م ۳۳۱ ق.م. و م ۱ ق.م.م). و از طرف دیگر، به جهت نقض شرط ضمنی و یا صریح قرارداد در برابر هر مصرف کننده، به استناد م ۲۲۱ ق.م. مسؤولیت قراردادی شناخته می گردد. البته، استعمال نابجا باعث مسؤولیت تولیدکننده نیست؛ بنابراین، وظیفه تولیدکننده در زمینه هشدارها نیز حساسیت های متعارف و قابل پیش بینی است نه حساسیت های غیر قابل پیش بینی و نادر. در زمینه ارائه هشدار و اطلاعات و توزیع آن بعد از مراحل فروش نیز، لازم نیست فروشنده یا تولیدکننده، مشتری های ثابت خود را بشناسد و یا با او رابطه نزدیک داشته باشد، بلکه او موظف است به هر طریق ممکن (ارسال نامه، آگهی و ...) مصرف کننده را از خطر مکشوف آگاه نماید. (Hepple and O'Dair, 1993, v 46) از طرفی هم، وقتی گزاره گویی در ارتباط با محصولات موجب گمراهی خریدار

گردد، از مصادیق تدلیس بوده و تدلیس بر اساس مفاد صریح در قوانین ما نیز ممنوع و مستلزم مسؤولیت است. براساس ماده ۱۹ ق.ح.م. تولیدکنندگانی که مبادرت به تبلیغات خلاف واقع و ارائه اطلاعات نادرست (موضوع ماده ۷ این قانون) نموده اند، در صورت ورود خسارت ناشی از مصرف کالا به مصرف کننده، علاوه بر جبران خسارت وارده، به حبس تعزیری و جزای نقدی تا معادل دو برابر خسارت وارده محکوم خواهند شد. با توجه به این که یکی از وظایف قانون حمایت از ضعیف در مقابل قوی است، تنوع و فراوانی فرآورده های مصرفی تغذیه ای، کنترل همه جانبه ای را می طلبد تا بتوان ایمنی مصرف کننده را در برابر خطرات ناشی از مصرف تضمین نمود. پس اگر مصرف کننده ضعیف قربانی دائم قدرت های اقتصادی سودجویی شود که از حق خود سوء استفاده بنمایند، ضرورت حمایت از مصرف کننده نادیده گرفته شده و زندگی اجتماعی دچار هرج و مرجی خواهد شد که قدرت نسبت به قانون حرف اول را خواهد زد. در سالهای اخیر، قانون از مصرف کننده حمایت نموده، از این رو حقوقی را برای وی و ایجاد نهادهایی را برای نظارت بر اجرای این حقوق به رسمیت شناخته است. پس لازم است بیش از پیش به محتوای قانون حمایت از مصرف کننده و کاربرد آن توجه شده و روش های حمایتی پیش گیرانه ای در این زمینه به کار گرفته شود.

۵- فرآورده های غذایی معیوب و اثر آن در اقتصاد کشور

در صورتی که مصرف کنندگان از ابزارها و حمایت های لازم برخوردار باشند می توانند فرآورده هایی که مرغوب و استاندارد نیستند را از بازار حذف نمایند و این گونه، رقابت را در میان تولیدکنندگان برای عرضه محصولات بهتر افزایش دهند. از آنجایی که میزان موفقیت هر دولتی در برقراری نظم و ثبات اقتصادی است، برای رسیدن به این هدف و حمایت از حقوق مصرف کننده، بایستی قائل به نظارت و کنترل فعالیتهای اقتصادی باشیم. بایستی حقوق امروز حقوقی باشد که مطابق با صنعت و اقتصاد و فناوری های جامعه بوده و پاسخگوی مشکلات پیش آمده در اقتصاد صنعتی بوده و به اقدامات متنوعی در این زمینه بپردازد. تمام کسانی که در تولید مواد غذایی دخیل هستند از قبیل: تولیدکنندگان تجهیزات و مواد شیمیایی و... در زنجیره تولید قرار دارند که در امنیت غذایی دخیل هستند و باید گفت: امنیت غذایی اساس امنیت در دیگر حوزه ها در جهان پرآشوب امروزی است. بنابراین، گذشته از خساراتی که از روند تولید کالاهای معیوب و عرضه خدمات ناقص و غیر بهداشتی بر مصرف کنندگان وارد می شود، باید آشفتگی ها و اتلاف منابع در سطح کشور را نیز در نظر داشت. به طور مثال، بسته بندی ناقص و غیر اصولی می تواند به طور مستقیم یا غیر مستقیم موجب بیماری مصرف کننده و در نهایت، هزینه های سنگین درمانی شود. بسته بندی بهداشتی مواد غذایی در ایجاد امنیت و حفاظت از مواد غذایی نقش بسیار مهمی را ایفا نموده و همچنین، به عنوان یک اصل در تجارت صادرات به خصوص، مواد غیر نفتی در اغلب کشورهای جهان مورد توجه خاصی قرار گرفته است. مزیت دیگر بسته بندی بهداشتی از نقطه نظر اقتصادی، آسان شدن حمل و نقل و عرضه مواد غذایی است که نقش مهمی در اقتصاد دارد. با توجه به کاربرد جهانی استاندارد جدید بین المللی HACCP در تولیدات مواد غذایی با کیفیت و بهداشتی، استقرار این سیستم سبب رشد تجارت بین المللی در نتیجه افزایش اطمینان از ایمنی مواد غذایی میگردد و همچنین، امکان نظارت را بیشتر میکند. قانونگذاران نیز بایستی با وضع قوانین روزآمد، برای هر ضرری که از ناحیه تولید کننده فرآورده غذایی به دلیل بی توجهی به بهداشت وارد میشود، ضمانت اجرای محکمی تدوین نمایند تا دست سوداگران اقتصادی بسته گردد. گاهی به دلیل عدم نگهداری درست از وسایل و ماشین آلات و عدم تهیه ماشین آلات پیشرفته، فرآورده غذایی معیوبی تولید شده که مصالح و منافع زیادی مورد بی مبالائی قرار می گیرد (رجوع به: قرضوی، چ ۱۹۹۶، ص ۲۰۹). از نظر شرعی نیز، همه مواد غذایی که متخصصین مصرف آنها را مضر تشخیص می دهند و یا عامل بیماری های مختلف می دانند، تهیه و تجارت و مصرف آنها حرام و نامشروع است (همان، ص ۳۵۴). اقتصاد اسلامی به موضوع تولید و کمیت و کیفیت و تنوع آن اهمیت فراوان می دهد. پس در کشور اسلامی باید راهی

یافت تا سلامت جسم و روح تضمین گردد. لذا، جهت حرکت در مسیر بهبود وضع نابسامان اقتصادی و تولید محصولات سالم با رعایت ارزشهای اسلامی، بایستی رقابت و صادرات در بین تولیدکنندگان تقویت گردد. از طرفی هم، جامعه ای که از سلامت اقتصادی برخوردار نباشد، به طور حتم، در تحولات سیاسی جهان نیز آسیب پذیر خواهد بود. با توجه به این که مصرف کنندگان در کشورهای پیشرفته دارای تشکیلات و سازمانهای خاص خود هستند و با استفاده از ابزارهای متعدد اجازه نمی دهند سطح رفاه آنها به بهانه حمایت از تولید داخلی نادیده گرفته شده و به خطر افتد (باقرزاده، چ ۱۳۸۱ ص ۲۱۴)، و چون اقتصاد ما یک اقتصاد غیر رقابتی است و یکی از معضلات اقتصاد غیر رقابتی، نبودن اصول و بینش مشخص برای حمایت و پشتیبانی از مصرف کننده است؛ در این صورت، با فقدان ساز و کارهای قانونی دولت در جهت حمایت از حقوق مصرف کننده در داخل کشور، امکان حضور در بازارهای جهانی از بین می رود.

۶- مسؤولیت مدنی تولیدکنندگان فرآورده های غذایی معیوب

در حقوق ما برای تحقق مسؤولیت مدنی در همه حال، وجود سه عنصر ضرورت دارد: ۱. وجود ضرر؛ ۲. ارتکاب فعل زیانبار؛ ۳. رابطه سببیت. هدف از قواعد مسؤولیت مدنی نیز جبران ضرر زیان دیده است. اما در یک کارخانه‌ای که عوامل مختلف تولید دخالت دارند، چه کسی را باید مسؤول تولید فرآورده معیوب برای جبران خسارت مصرف کننده زیان دیده دانست؟ و در صورت مشخص شدن مسؤول چه نوع مسؤولیت مدنی را می توان برای او در نظر گرفت؟

۶-۱- نفی ضرر

در هر مورد که از کاری به دیگران زیان برسد، مسؤولیت مدنی ایجاد نمی شود. باید کار زیانبار در نظر اجتماع ناهنجار باشد و عرف ورود ضرر را ناشایسته بداند. مصرف فرآورده های غذایی در مسیر پیشرفت صنایع نیز، مصرف کننده را با خطرات تازه ای مواجه می نماید که ناروا بودن خطر و زیان آن بایستی محرز باشد. برای مثال، در مواردی که عمداً از مواد غیر مجاز و غیر بهداشتی در تولید استفاده شده باشد، پیش بینی ضرر برای تولیدکننده، توسط دادرسی قابل احراز است در این مورد، کاربرد قاعده «لاضرر» ابزار اجرای عدالت و تأمین برابری سود و زیان وسیله ایجاد تعادل در روابط اقتصادی و اجتماعی است (کاتوزیان، چ ۱۳۹۰، ص ۱۴۰). ممنوعیت نفی ضرر عقلی و یکی از مهمترین قواعد فقهی است که همه فقیهان بر آن اتفاق نظر دارند. نظام مسؤولیت در تاریخ حقوق ایران نیز مبتنی بر لاضرر و لاضرار است. به نظر می رسد نظریه سوء استفاده از حق نیز یکی از مصادیق لاضرار باشد؛ به ویژه در مورد فرآورده های غذایی کاربرد این قاعده بسیار پررنگ است.

۶-۲- احراز رابطه سببیت

اگر سبب نامعینی در بین چند تولیدکننده باشد، در ایالات متحده و پاره ای از کشورهای بیگانه همه تولیدکنندگان را به تضامن در برابر زیان دیده مسؤول می داند که به نام «مسؤولیت تقسیمی بازار» یا «مسؤولیت واحدهای صنعتی و تولیدی» می شناسند (جعفری تبار، چ ۱۳۸۹، ص ۱۹۷). در این نوع مسؤولیت، خواندگان به نسبتی که در فروش آن نوع کالا شرکت داشته اند باید جبران خسارت کنند. مگر این که با آوردن دلیل و شاهد، خود را در وقوع ضرر بری نمایند. به لحاظ فقهی نیز در تعدد اسباب، سه راه حل وجود دارد: قرعه، صلح و اشتراک در

مسئولیت. هر کدام از سه راه حل دارای عیوبی است؛ زیرا اولاً: در قرعه ممکن است مسؤول واقعی که در برابر زیانهای مصرف کنندگانش، سودهای کلانی نصیبش گشته است، از مسؤولیت رهایی یابد و تولیدکننده ای که هیچ نقشی در وقوع زیان نداشته است، مسؤول معرفی شود؛ که این امر، علاوه بر این که حقوق را از اهداف خود دور می سازد، بی عدالتی را رواج خواهد داد و از طرفی هم، تولیدکنندگانی که هدف اصلی آنها توجه به سلامت مصرف کننده است را بی انگیزه خواهد نمود؛ ثانیاً: در صلح نیز مسؤولیت کمرنگ شده و دیگر تولیدکننده ای برای سلامتی مصرف کننده اهمیت چندانی قائل نخواهد بود و یا تعهدی را در عوامل تولید برای ارائه محصول سالم ایجاد نخواهد کرد. از طرفی هم، ممکن است آن طور که شایسته است خسارت زیاندریده جبران نگردد، زیرا همچنان ضررهایی بدون جبران باقی خواهد ماند و قاعده لاضرر اجرا نمی گردد و این امر، به دور از انصاف است. و از سوی دیگر، جلوه پر اهمیت سلامت محصولات از بین خواهد رفت. پس صلح در این مورد جایز نخواهد بود؛ ثالثاً: عیباشتراک در مسؤولیت نیز نگرش یکسان دیدن همه عوامل است؛ در حالی که یکسان دیدن عواملی که بعضی عمداً و بعضی غیر عمدی و یا از روی اشتباه زیانی سنگین یا سبک وارد نموده اند، چندان قابل توجیه نیست؛ اما گاهی از بین چند تولیدکننده مشخص، که میزان تأثیر آنها در ورود خسارت قابل تشخیص نباشد، چاره ای جز اشتراک در مسؤولیت نیست که محدود به موارد خاصی است. به نظر می رسد جایی هم که مصرف کننده زیاندریده حتی نداند از کدام محصول متضرر گشته است، راه های مختلفی برای احراز رابطه وجود داشته باشد و یکی از اماره هایی که در این ظهور مفید است، از طریق کثرت زیاندریدگانی است که مصرف کننده فرآورده بوده اند. اما اگر در میان یک گروه تولیدی سبب نامعین وجود داشته باشد، یکی از نظریات طرح شده، نظریه نحوه مداخله است که قانون مسؤولیت مدنی ایران نیز در ماده ۱۴ آن را پذیرفته است. البته قانون مذکور برای موردی که همه اعضای گروه در ایجاد ضرر تأثیر داشته اند، مسؤولیت تضامنی را در نظر گرفته و آن گاه، به نسبت تأثیر هر عامل در ایجاد فعل زیانبار، آنها را مسؤول دانسته است. پس اگر در چنین مواقعی کارفرما خسارت زیاندریده را جبران می کند، به دلیل در حکم ضامن قرار دان او توسط قانون در برابر کارگر و کارکنانش است (۱۲م.ق.م.م). پس ضامن نیز می تواند نسبت به آن چه که پرداخته است به مضمون عنه مراجعه نماید. اما اگر کارفرما مبرا بودن خود را در ایجاد ضرر به مصرف کننده اثبات نمود (برای مثال، اثبات آموزش به کارگران و دقت در انتخاب آنها)، می توان کارگر یا کارمند مسبب زیان را براساس ۱م.ق.م.م. مستقیماً در برابر متضرر به عنوان مسؤول معرفی نمود. نظریه سببیت متعارف یا نوعی نظریه ای است که در این مورد قابل دفاع است. زیرا در این جا علم اجمالی به وقوع خطا وجود دارد و به علت عدم یقین در میان گروه، سبب عرفی یا همان تولیدکننده را مسؤول می دانیم. البته ۱۲م.ق.م.م. نیز با ضامن قرار دادن کارفرما در برابر کارکنانش این معیار را پذیرفته است. ۲م.ق.ج.م. نیز تولیدکننده را مطابق عرف معاملات مسؤول صحت کالا دانسته است. بی شک، در این مورد، تولیدکننده می تواند برای رفع مسؤولیت، مقصر اصلی را معرفی نموده یا به سایر دفاعیات قانونی دست یابد (Inabrock, 2002, p 8). با این راه حل، تولیدکننده مناسب ترین مسؤول برای گرفتن حق است و مسؤولی که خود را مظلوم می بیند، می تواند با رجوع به خطا کار ضامن را بر جای خود نشاند؛ زیرا بهتر از هر کسی، عامل زیان را در بین عاملین تولید در گروه خود، شناسایی می نماید. از طرفی هم، ممکن است تولیدکننده به عمد و یا تقلب در ساخت فرآورده خسارت به بار آورده باشد، همانند تولید فرآورده های گوشتی غیر مجاز یا فرآورده هایی که از رنگهای غیر مجاز صنعتی در تولید آنها استفاده شده باشد.

۶-۳- مسؤولیت بر مبنای قراردادی

از آنجایی که مسؤولیت قراردادی ضمانت اجرایی برای تضمین اجرای درست قراردادهاست؛ برای این که مسؤولیت تولیدکننده را قراردادی محسوب نماییم، بایستی اعمالی را که در جهت دعوت به مصرف از طرف تولیدکننده صورت می گیرد، در حکم تعهد بدانیم تا در موقع ورود ضرر بتوان گفت نقض تعهد صورت گرفته است. ۲۲۷م.ق.م. متخلف از اجرای تعهد را به مجرد این که نتواند قوه قاهره را به اثبات برساند،

محکوم به پرداخت خسارت می داند؛ بدون آن که سخنی از اثبات تقصیرش به میان آورد. همچنین، از م ۲۲۰ قانون مذکور نیز می توان چنین استنباطی را برداشت نمود.

رویه قضایی کشورهای غربی جهت حمایت از زیان دیده خارج از قرارداد راه حل هایی پیشنهاد دادند که طرح نظریه مراقبت و مهمتر از همه نظریه تضمین ایمنی مبیع بود. نظریه تضمین یکی از گسترده ترین نظریه هاست که در این زمینه قابل دفاع است. تضمین ایمنی شرطی است که در قرارداد مبادله کالاها به طور صریح یا ضمنی درج می گردد. زیرا هر تولیدکننده به طور صریح یا ضمنی، تعهد به ایمنی مبیع به سود خریدار می نماید. بنابراین، نظریه مذکور تضمین نظم عمومی در روابط تولید و مصرف است و به طور مستقیم از مصرف کننده نهایی حمایت می کند، هرچند که وی هیچ گونه رابطه قراردادی با تولیدکننده نداشته باشد. زیرا حسن نیت نیز اقتضاء می نماید که تولیدکننده کالایی را عرضه کند که سلامت مصرف کننده و دیگران را تهدید نکند. دادگاه ها میتوانند آگهی های تبلیغاتی شرکتهای تجاری را تضمین صریح بر سلامت کالا تلقی کنند؛ هرچند از لفظ «تضمین» یا «ضمانت» در تبلیغات استفاده نشده باشد (جعفری تبار، چ ۱۳۷۵، ص ۴۰-۳۹). قانون مدنی که در م ۲۳۱ اصل شخصی بودن قراردادها را پذیرفته، تعهد به نفع ثالث را در م ۱۹۶ به صورت استثناء بر آن پذیرفته است. می توان این گونه استنباط نمود: در امور تولیدی (علی الخصوص در مورد فرآورده غذایی) که از استثنائات ماده ۲۳۱ قانون مذکور است، قصد ضمنی تولیدکننده بر استفاده شخص ثالث (مصرف کننده نهایی: مانند عنوان عام دارنده در سند تجاری)، از قرائنی مانند تبلیغات و یا علائمی دیگر استنباط می گردد. عدم رعایت استاندارد در تولید نیز به معنی نقض شرط ضمنی در مسؤولیت قراردادی است، زیرا صرف ارائه اطلاعات در مورد عیوب یک فرآورده نیز نباید مسؤولیت را از بین برد. رعایت حقوق مصرف کننده نیز ایجاب می کند که فرآورده های موجود در بازار از صحت و سلامت برخوردار باشند. بنابراین، ضروری است که قانونگذاران عواقب تبلیغات سودجویانه را به سمت مسؤولیت و جبران خسارت سوق دهند. در ماده ۱۹ ق.ج.م. تنها به جبران خسارت در اثر تبلیغات و ارائه اطلاعات نادرست از کالا اشاره نموده است. پس رعایت حقوق مصرف کننده میسر نیست جز با قراردادن تضمین ضمنی موجود در تولید فرآورده و گذاشتن بار مسؤولیت در آن به طور بالقوه، که با ورود خسارت این مسؤولیت بالفعل می گردد. برخی از تولیدکنندگان با استفاده از م ۱۰ ق.م. و صحت شروط قراردادی به شرط عدم مسؤولیت استناد نموده و بعضی از حقوقدانان نیز در جهت حمایت از آن بیان داشته اند: شرط مذکور علاوه بر تشویق سرمایه گذاری موجب می گردد که افراد با خیال آسوده تولیدات را عرضه نمایند (بزرگمهر، مسؤولیت مدنی تولیدکنندگان کالا، مجله حقوقی دادگستری، ش ۵۴، چ ۱۳۷۵، ص ۵۲-۵۱). در مخالفت با این نظر بایستی گفت: بعضی از شروط قراردادی از جمله شروطی که مخالف نظم عمومی و اخلاق حسنه است در م ۹۷۵ ق.م. بطلان آنها اعلام شده است. علاوه بر آن، درج شرط عدم مسؤولیت و استناد تولیدکننده به شروط مذکور، بی توجهی به سلامت مصرف کننده را توجیه قانونی می نماید و اثرات نامطلوب غیر قابل جبرانی را برای جامعه به همراه دارد. به بیان برخی، حمایت قانونی از تولیدکننده با استفاده از روشهای نوین علمی و اقتصادی میسر است نه با امکان درج شرط عدم مسؤولیت، که گاه منجر به حوادث غیر قابل جبران می گردد (عبداللهی، چ ۱۳۹۱، ص ۶۸). بنابراین، در برخی موارد برای رعایت حقوق مصرف کننده و به تناسب تبعات و اثرات زیانبار پذیرش چنین شرطی و نیز با استناد به مواد ۸ و ۱۹ ق.ج.م. مصوب ۱۳۸۸ و م ۹۷۵ ق.م. بایستی قائل به عدم نفوذ آن شد. البته، عذر تبری از عیوب (ملاک م ۴۳۶ ق.م.) همانند شرط عدم مسؤولیت نیز در مورد تولیدات مواد غذایی مخالف نظم عمومی و غیر قابل پذیرش است. در جایی که سازنده ای به موجب قرارداد، تعهدی را به عهده گیرد یا تعهدی لازمه عرفی قرارداد باشد، تخلف از آن را تقصیر محسوب و این نوع تعهد را به نتیجه دانسته اند و تنها قو قاهره می تواند سبب معاف شدن او گردد (قاسم زاده، چ ۱۳۷۸، ص ۲۹۵). با توجه به این که در هر معامله نیز نوعی تضمین ایمنی به طور صریح یا ضمنی به سود خریدار وجود دارد، این تعهد ناظر به نتیجه معین یعنی سالم بودن کالا است. از رو، در این مورد با استناد به مواد ۲۲۷ و ۲۲۹ ق.م. تنها هنگامی که فروشنده (تولیدکننده) ثابت کند که عیبی که در مبیع وجود دارد به او نمی توان مربوط کرد، از مسؤولیت مبرا می شود. پس اعتماد متعارف مصرف کننده بایستی به بازی گرفته شده و قانونگذاران جهت برقراری

تعال در روابط قراردادی تولیدکننده و مصرف کننده (غیر اصیل) و جلب اعتماد مصرف کننده در وضعیت اقتصاد مقاومتی، قوانینی کارآمدتر نسبت به شرایط امروزی بازار تولید و مصرف تدوین نمایند.

۶-۴- مسؤولیت بر مبنای غیر قراردادی (قهری)

در نظام حقوقی ایران عنصر اصلی در مسؤولیت غیر قراردادی یا قهری تقصیر است. در قانون مدنی از تقصیر تعریفی به عمل نیامده و فقط م ۹۵۳ تقصیر را اعم از تعدی و تفریط دانسته است. لذا تولیدکننده به سبب عمل غیر متعارف به جبران خسارت محکوم می شود در صورتی که مصرف کننده متضرر، تقصیر وی را و نیز رابطه سببیت را میان تقصیر و ضرر ثابت کند. در م ۶ ق.م.خ.آ.آ.ب مصوب ۱۳۴۶، ضمن تعیین مجازات، بدون این که از جبران خسارت ذکری به میان آورده باشد، تقصیر را بی احتیاطی یا بی مبالاتی یا عدم مهارت تهیه کننده مواد خوراکی، آشامیدنی، آرایشی و بهداشتی تعریف نموده است. بنابراین، در این صورت، چنانچه رابطه سببیت ضرر و زیان با ترک فعل تولیدکننده موجود باشد، مسؤولیت وی ایجاد شده است. در جامعه صنعتی غرب در راستای متعادل ساختن حقوق مصرف کننده و تولیدکننده و بر این مبنا که مصرف کننده متضرر نمی تواند تقصیر تولیدکننده را در دستگاه پیچیده تولید صنعتی ثابت نماید، نظریه هایی ارائه شد: در نظریه خطر که نتیجه انقلاب صنعتی است، تولیدکننده اگر بداند در صورت عدم تقصیر نیز باید پاسخگو باشد، نهایت احتیاط و دقت را به عمل می آورد. ولی مهمترین نظریه در این زمینه مسؤولیت محض است. یعنی حمایت از حقوق مصرف کننده اقتضای آن را دارد که وی برای جبران زیان های ناشی از کالای معیوب، تکلیفی به اثبات تقصیر تولیدکننده نداشته باشد. به بیان برخی، مسؤولیت محض گاه قراردادی است بر اساس نقض تضمین؛ و گاه غیر قراردادی. تضمین ایمنی مبیع مسؤولیت محض در معنای عام آن است و مسؤولیت محض در مسؤولیت های غیر قراردادی همان مسؤولیت محض در معنی اخص کلمه است. مسؤولیت محض اول بار در پرونده های مواد خوراکی در کامن لا جاری شد، زیرا تولید و توزیع غذای زیانبار و فاسد خود، تقصیر است و نیازی به اثبات تقصیر نیست. بخصوص که در مورد زیانهای بدنی، رضای زیان دیده اثر ندارد. بدن اسان موضوع هیچ قراردادی واقع نمی شود (جعفری تبار، چ ۱۳۸۹، ص ۵۴، ۱۵۷، و ۳۳۹). از طرفی، مهم ترین و خطرناک ترین کالاها، فرآورده های غذایی هستند که در سطح وسیع مصرف می شوند. در قوانین موجود کشورمان نیز از م ۱۸ ق.ح.م. نشانه هایی از مسؤولیت محض را می توان دریافت. در ماده مذکور، برای محکوم شدن تولیدکننده به جبران خسارت، تنها به عیب کالا و رابطه سببیت بین عیب موجود در کالا و خسارت ایجاد شده با عبارت «به واسطه آن» اشاره گردیده است. به استناد برخی نیز، می توان از قانون حمایت مصرف کننده و م ۶۷ق.ان.ص. و م ۳ ق.ح.م.خ.، فاصله گرفتن از نظریات سنتی و صرف اثبات رابطه سببیت را بدون احراز تقصیر احراز نمود (فضه سلیمی؛ محمد باقر پارساپور، مسؤولیت مدنی عرضه کننده در مقابل مصرف کننده، مجله پژوهشهای حقوق تطبیقی، ۱۳۹۱، ش ۸). تعهد در مسؤولیت قهری به استناد م ۱ ق.م.م. از نوع به وسیله خواهد بود؛ اما اگر مسؤولیت محض تولیدکننده مبنا قرار گیرد، تعهد از نوع به نتیجه خواهد بود. البته در کشور ما، هیچ قانونی که به صراحت مسؤولیت به نتیجه تولیدکنندگان را (حتی در مورد ضروری ترین کالاهای مورد نیاز عمومی) پیش بینی نماید، وجود ندارد. بنابراین، رویه قضایی همانند کشورهای دارای قدمت صنعت، بایستی در مسیر قانونگذاری به سمت ایجاد مسؤولیت محض برای تولیدکنندگان فرآورده های غذایی تلاش نماید.

۷- طرح دعوای جبران خسارت مصرف کننده زیان دیده

در کشور ما به دلیل عدم قوانینی که به طور خاص از مصرف کننده فرآورده غذایی حمایت کند و همچنین، عدم وجود قوانینی که به صراحت مسؤولیت تولیدکننده را بدون اثبات تقصیر بیان نماید و به دلیل احتمال بالا بودن شکست در دعوا از سوی زیان دیدگان یا وکلای آنها، تاکنون،

دعویی جدی به طرفیت تولیدکنندگان فرآورده های مذکور که خسارت به بار آورده اند، مطرح نشده است. در حالی که اگر عملاً تولیدکننده به پرداخت خسارت به مصرف کننده زیان دیده محکوم می شد؛ دست کم، برای سایرین، نقش بازدارندگی ایفا می نمود و خیلی کمتر سلامتی عموم به بازی گرفته می شد.

۷-۱- تشخیص نوع مسؤولیت، بر عهده مصرف کننده زیان دیده

اگر مصرف کننده زیان دیده برای جبران خسارت تصمیم به طرح دعوا علیه تولیدکننده نماید، این سؤال مطرح می شود که تجاوز به حقوقش را خطای قراردادی بداند و یا از نظر قواعد عمومی تسبیب قهری دانست؟ آیا زیان دیده می تواند هم به استناد مسؤولیت قراردادی و هم به استناد مسؤولیت قهری طرح دعوا نماید؟ در ابتدا می توان گفت، مسؤولیت تولیدکننده از یک طرف قهری است (م ۳۲۱ ق.م. و م ۱ ق.م.م.) و از طرف دیگر به جهت نقض شرط ضمنی مسؤولیت قراردادی ایجاد می گردد (مواد ۲۲۱ و ۲۲۶ ق.م.). البته، می توان در مورد تکلیف به دادن اطلاعات و هشدارهای بهداشتی را هم که عرف برای هر تولیدکننده ای می شناسد، در صورت ورود خسارت، نقض تعهد ایمنی دانست و با استناد به مواد ۳۳۳ و ۳۳۴ ق.م. بر مبنای تسبیب در مسؤولیت قهری طرح دعوا نمود. به نظر برخی، ترکیب مبنای یاد شده با هیچ مانعی روبرو نیست و قابل جمع به نظر می رسد؛ با وجود این اگر خواهان بر پایه مبنایی که برگزیده است محکوم شود، می تواند بر مبنای دیگر دعوا را تجدید نماید و ممکن است این اقدام، مخالف با اعتبار امر مختوم تلقی نشود (کاتوزیان، چ پنجم، ش ۲۲۶ به بعد). چنانچه مسؤولیت را بر مبنای قراردادی بدانیم، خواهان بدون این که نیاز به اثبات تقصیر خوانده داشته باشد، تنها به استناد عمل نکردن به قرارداد و تعهد قراردادی می تواند خوانده را مسؤول بداند. چون تولیدکننده حرفه ای بر مبنای تعهد و تضمین ایمنی کالا، در همه حال ضامن ایمنی آن است، و از طرفی، چون در ایران هنوز مسؤولیت محض نیز به صراحت، قانونی و کاربردی نگردیده است مسؤولیت بر پایه تعهد ایمنی صریح یا ضمنی تولیدکننده می تواند مورد استفاده قرار گیرد. به نظر می رسد در تدلیس و تقلب نیز علم و سوءنیت تولیدکننده مؤثر است، زیرا احتمال بیمار شدن مصرف کننده بسیار بالاست، لذا می توان مسؤولیت قراردادی را بر او تحمیل نمود. با این حال، بایستی دآوری نهایی را به عرف واگذار نمود و دادگاه تکلیف را با توجه به اوضاع و احوال معین نماید. به بیان بعضی فقها، در کالاهایی که امتحان کردن آنها به خرابیشان می انجامد، مشتری حق دارد که اصل را بر سلامت کالا بگذارد (انصاری، چ ۱۳۸۰، ص ۲۰۲). بنابراین، استاندارد HACCP و سایر استانداردهای قانونی که بر فرآورده های بسته بندی شده درج می گردد، تضمین فرآورده را به اطلاع مصرف کننده می رساند و می تواند مسؤولیت محض را برای تولیدکننده به همراه داشته باشند.

۷-۲- اثبات ادعای مصرف کننده زیان دیده

با توجه به اینکه ضرر ایجاد شده بایستی برای تولید کننده پیش بینی پذیر بوده باشد، وقتی ضرر ایجاد میگردد، دادرسی بایستی احراز نماید که آیا عیب بر هر تولیدکننده ای در شرایط متعارف قابل کشف نبوده است؟! و در غیر این صورت مسؤولیت ایجاد میگردد. بعضی شرایط به حکم قانون یا رویه قضایی اما رهبر وجود تقصیر است و خواهان را از اثبات آن معاف میکند. دلائل و اماراتی نیز مانند گواهی کارشناسان می تواند خواهان را در اثبات عیب فرآورده کمک نماید. از آن جایی که عرف عامل مهمی در اثبات عیب فرآورده خواهد بود؛ لذا، قضاوت عرف و رفتار متعارف خواهان و خوانده در تشخیص تقصیر بسیار مهم است، مگر این که تقصیر قابل توجهی از ناحیه مصرف کننده زیان دیده آشکار گردد؛ به طوری که رابطه سببیت میان فعل تولیدکننده و حادثه را قطع کند؛ و یا در جایی که مصرف کننده با علم و آگاهی باعث ورود ضرر به خویش می گردد؛ در این موارد از نظر عرف اقدام از طرف مصرف کننده صورت گرفته است. البته در نهایت، سنجش محق بودن تولیدکننده

یا مصرف کننده و تشخیص برخلاف ظاهر بودن ادعاها و چگونگی وضعیت با دادرس است. در این موارد، معسر بودن خواهان در برابر خوانده برای همگان محرز است. چون خواهان امکانات آزمایشگاهی را در اختیار ندارد. بنابراین، عادلانه است که بار اثبات رفتار متعارف بر دوش تولیدکننده گذاشته شود. قابل ذکر است که م ۱۸ ق.ح.م. و م ۶۷ ق.ا.ن.ص.، تنها به احراز رابطه سببیت بین عیب کالا و ضرر وارده برای جبران خسارت مصرف کننده اشاره نموده اند و این مورد، بیانگر مسؤولیت محض تولیدکننده است؛ اگر چه به طور صریح بیان نشده است. همچنین، اگر تولیدکننده در برابر مصرف کننده مدعی که رابطه سببیت بین عیب فرآورده و ضرر وارده را ثابت نموده، دفاعیات قابل قبولی نداشته باشد و نتواند رفتار متعارف خود را اثبات نماید، محکوم به جبران خسارت خواهد گردید.

۸- نتیجه گیری

با بررسی قوانین و مقررات مربوط به حمایت از حقوق مصرف کننده در سطح بین الملل و در ایران ملاحظه می گردد که مقررات مذکور جبران خسارت مصرف کننده را لازم دانسته اند. لذا جبران خسارت طرفضعیف در برابر طرف قوی میسر نمی شود جز با گذاشتن بار مسؤولیت بر دوش تولیدکننده. تا قبل از تصویب قانون مسؤولیت مدنی در سال ۱۳۳۹، اتلاف و تسبیب در قانون مدنی به طور عام، مبنای مسؤولیت عامل یا عاملین زیان در حقوق ایران بود؛ اما بعد از تاریخ مذکور مبنای تقصیر در حقوق ایران وارد شد. بعضی با توجه به ماده ۱ ق.م.م.، تقصیر را ملاک مسؤولیت عامل زیان تعیین نمودند؛ ولی اکثر حقوقدانان ایران معتقدند درست است که مبنای تقصیر در مسؤولیت، عام بوده و تنها عنصر اصلی در مبنای مسؤولیت کنونی در ایران است؛ در عین حال، مبنای منحصر به فرد مسؤولیت نیست و استثنائاتی مانند موردی که حقوق مصرف کننده پایمال می شود، مسؤولیت بدون تقصیر ایجاد می گردد. علی رغم این موضوع که مبنای تقصیر در کشور صنعتی مانند فرانسه که مهد حقوق کنونی است ایجاد شد، امروزه در این کشورها دامنه مسؤولیت های مبنی بر تقصیر کاهش یافته است. در حقوق ایران نیز بارقه هایی از مسؤولیت بدون تقصیر به طور مبهم در برخی قوانین خاص به طور استثنامانند قانون حمایت مصرف کننده یا قانون حمایت از مصرف کنندگان خودرو به تصویب رسیده است که تنها اثبات رابطه سببیت در خسارت را برای مصرف کننده زیان دیده کافی دانسته اند یعنی عملاً در این مقررات، مسؤولیت بدون تقصیر یا مسؤولیت محض پذیرفته شده است؛ اما صراحتاً بیان نشده است که زیان دیده از بار اثبات تقصیر بی نیاز است. در زمینه احراز رابطه سببیت نیز در مسؤولیت قراردادی و غیر قراردادی، حقوق ایران در مواردی که زیان وارد می شود، چه اسباب طولی، عرضی و یا مجمل باشد، در هر مورد خاص، نظریه های مختلفی را مورد پذیرش قرار داده است، زیرا هر نظریه در زمینه ای خاص پاسخگو می باشد؛ در مورد تولیدات فرآورده های غذایی زیانبار نیز به استناد ماده ۱۴ ق.م.م. نظریه تضامن به نسبت میزان تأثیر مورد پذیرش قرار گرفته است؛ به این دلیل که حقوق زیان دیده را بیشتر تضمین می کند. اما به نظر نگارنده، بایستینظریه سببیت متعارف، یعنی همان رابطه سببیت عرفی را که دادرس در هر مورد خاص و با توجه به اوضاع و احوالی که حادثه زیانبار را احاطه کرده است، داوری کند. یعنی، بایستی کلیه عوامل و شرایط مؤثر در ایجاد حادثه در نظر گرفته شود، بدون این که متکی به قاعده خاصی باشد؛ که در مورد زیان وارده به مصرف کننده نیز ابتدا تولیدکننده به عنوان سبب متعارف در ردیف عوامل تولید به عنوان مسؤول شناخته می گردد. از آنجا که تعهد ایمنی دارای مبنای قانونی و قراردادی است، می توان گفت در حقوق ایران اگر مصرف کننده زیان دیده بر مبنای مسؤولیت قراردادی طرح دعوا نماید، از آن جا که متعهد علیه در مسؤولیت قراردادی، در برابر خسارت وارده تنها با اثبات قوه قاهره از مسؤولیت رهایی می یابد، در این جا نیز چون تعهد تولیدکننده فرآورده غذایی در قبال خریدار و اشخاص ثالث در جهت حفظ سلامتی مصرف کننده، تعهد به نتیجه یعنی سالم و مرغوب بودن کالای تولیدی است، بنابراین، بر تولیدکننده است که اجرای تعهد به ایمنی مصرف کننده را ثابت نماید. بنابراین، بایستی بر روابط افراد حرفه ای و مصرف کننده به جای تصمیم قراردادی، تضمین قانونی حاکم باشد. البته با توجه به اهمیت داوری عرف در صورت متعارف بودن امری در عرف و عادت، بدون تصریح آن هم در عقد به منزله ذکر در عقد است. تعهد ضمنی تولیدکننده بر ایمنی فرآورده، اماره ای قانونی و غیر قابل رد می باشد. این تعهد ناظر به نتیجه معین یعنی سالم بودن فرآورده است. زمانی که تعهد ضمنی لازمه عرفی تولید

فرآورده غذایی باشد، اگر چه در زمینه غیر قراردادی اختلافهایی وجود دارد؛ اما بر مبنای قراردادی همگی نویسندگان حقوقی در تعهد به نتیجه بودن توافق دارند. تضمین ایمنی ضمنی یعنی گذاشتن بار مسئولیت در آن به طور بالقوه بر عهده تولیدکننده، که با ورود خسارت این مسئولیت بالفعل می گردد. همان گونه که در فقه نیز اصل لاضرر و لاضرار، متضمن ضرورت تدارک زیان است؛ چه این زیان حاصل از اجرا نشدن قرارداد باشد و چه از ضمان قهری؛ زیرا در هر دو، اصل، لزوم جبران خسارت وارده به دیگری است. تبلیغات، تضمین صریح بر سلامت فرآورده است و هدف از تولیدات غذایی تأمین انرژی بدن برای سلامتی است. تولیدکننده نباید به این بهانه که قراردادی با مصرف کننده ندارد، امکان معاف شدن از مسئولیت را بیابد. البته تبلیغ باید دو ویژگی داشته باشد تا تعهد صریح به شمار آید: ۱. از طرف تولیدکننده صورت گیرد؛ ۲. اساس معامله قرار گیرد. از این رو، یکی از مهم ترین گامها در هر برنامه تبلیغاتی، ارزیابی آثار آن است که باید در کشور ما بیش تر بدان توجه شود. از این رو، استدلال نگارنده برای موافق بودن با مسئولیت محض تولیدکننده فرآورده غذایی بر دو مبناست: ۱. تعهد صریح یا ضمنی تولیدکننده؛ ۲. قاعده لاضرر. بدین ترتیب، می توان تولیدکننده سهل انگار را به عواقب بی توجهی به حقوق مصرف کننده هشیار نمود. رویه قضایی می تواند با تکیه بر اصل ۵۰ قانون اساسی، تولیدکننده ای را که باعث نابودی سلامت جامعه گردیده مسئول بداند؛ همان گونه که نظم عمومی به عنوان عامل محدودکننده بر همه قراردادهای حاکم است. دولت نیز نمی تواند به دلیل فقدان سازو کارهای قانونی در جهت حمایت از مصرف کننده، خریداران مضطر را به حال خود واگذارد تا طعمه سوداگران اقتصادی شوند. ثبات سیاسی حکومت ها نیز در تمامی ادوار، تحت تأثیر کنترل اقتصادی بوده است. بنابراین، بایستی از طریق نظام حقوقی بر فعالیتهای اقتصادی نظارت و کنترلی دائمی داشت. و چون نظام حقوقی ایران در زمینه فرآورده های صنعتی غذایی زیانبار متشتت و مبهم است، به این نتیجه می رسیم که قوانین ما بایستی جامع و کامل باشد. زیرا هم قانون مدنی از باب اتلاف و تسبیب، و هم قانون مسئولیت مدنی و قانون حمایت مصرف کننده جوابگوی مسائل و پیچیدگی بازار تولید و مصرف نمی باشد و حمایت از مصرف کننده با حمایت از تولیدکننده در تعارض است و از ضروریات یک جامعه است که در کنار پیشرفت علم، دانش حقوق نیز رو به تحول باشد. بنابراین، پیشنهاد می گردد: ۱. همانند کشورهای پیشرفته صنعتی که قانونهای فراوانی در جهت حمایت مصرف کننده تدوین نموده اند، نمونه های سودمند آنها را برگزید و فعالیت کارخانه های تولیدات فرآورده های غذایی - آشامیدنی را تحت نظم حقوق درآورد. از این رو، قانونی با عنوان «قانون حمایت از مصرف کننده فرآورده های غذایی» همانند قانون حمایت از مصرف کنندگان خودرو تدوین گردد؛ زیرا «عقل سالم در بدن سالم» خواهد بود. ۲. کاربرد استاندارد HACCP در تمام کارخانه های مواد غذایی اجباری گردد. ۳. برای جلوگیری از سوءاستفاده بعضی شرکت ها از اعتماد مصرف کنندگان و کسب سودهای کلان و همچنین، حفظ امنیت غذایی، بازدید مستمر و جدی از مواد اولیه مصرفی کارخانه ها به دلیل اهمیت ویژه آن، بایستی در دستور کار قانونگذاران قرار گیرد.

References

1. Ansari, S.(2001) Al-Makaseb, Vol. 2, No Publisher. **[In Persian]**
2. Azadi, M. (2010). Applied Consumer Law, 1st edition, Moj Publications. **[In Persian]**
3. Bagherzadeh, A. (2001). 1st edition, Tose'e Ghalam Publications, Qom. **[In Persian]**
4. Jabari, E(2020). Consumer Law, Dadyar Beta Publications. **[In Persian]**
5. Jafari Tabar, H. (2007) Civil Liability of Manufacturers and Sellers of Goods, 1st edition, Dadgostar Publications. **[In Persian]**
6. Jafari Tabar, H. (2008). Civil Liability of Goods, 1st edition, Dadgostar Publications. **[In Persian]**
7. Abdollahi Veshkaei, S. (2012). Civil Liability Arising from Pharmaceutical Activities, 1st edition, Moj Publications, Tehran. **[In Persian]**
8. Ghasemzadeh, S .(1999). Foundations of Civil Liability, 1st edition, Dadgostar Publications. **[In Persian]**
9. Ghorbani, Y. (1996). Contemporary Fatwas and the Subject of Smoking Laws, No Publisher. **[In Persian]**
10. Katouzian, N. (2000). Executed Judgment Creditworthiness, 5th edition, Dadgostar Publications. **[In Persian]**
11. Katouzian, N. (2011).Non-Contractual Obligations, Vol. 1, University of Tehran Press. **[In Persian]**
12. Katouzian, N. (2005) Civil Liability Arising from Defects in Production (A Critical and Comparative Study in the Balance of the Rights of Producers and Consumers), University of Tehran Press, 1st edition. **[In Persian]**
13. Mortezaei, A. (2006). New Technologies in the Food Industry, Vazhegan Kherad Publications. **[In Persian]**
14. Bozorgmehr, D . (2006). Civil Liability of Manufacturers of Goods, Judiciary Legal Journal, No. 54, , P 58-37. **[In Persian]**
15. Salimi, F, Parsapour, M. (2012). Seller's Civil Liability against Consumer (Comparative Study in the Law on Consumer Protection and the European Union Law), Comparative Law Research Journal, No. 8. **[In Persian]**

16. Abdi, K. (200) Implementation of HACCP System in Fish Products, Veterinary System Quarterly, No. 1. **[In Persian]**
17. Regulations for the Implementation of Granting Certificates and Medals of Compliance with Consumer Rights in Iran . **[In Persian]**
18. The set of provisions of the Constitution of Iran **[In Persian]**
19. Consumer Protection Law, passed in 2009. **[In Persian]**
20. Consumer Protection Law for Cars, passed in 2007. **[In Persian]**
21. Food, Drink, Cosmetics and Hygiene Law, passed in 1967 and amended in 1974.
22. The collection of provisions of the civil law of Iran. **[In Persian]**
23. Iranian Civil Liability Law, passed in 1960. **[In Persian]**
24. Guild Affairs Law, passed in 2003 and amended in 2013. **[In Persian]**
25. Brintz , U. (1978).on the consumer concept and consumer protection priorities" remarks on the paper by reofner, journal of consumer policy, vol. z.
26. Hepple B , and O'Dair, R. (1993). Tort (products liability); Current legal problems; Vol. 46.
27. Inabrock, L. (2002),Product liability (Germany)", German law journal, Vol.3, No.4.
28. Prosser. (1988) . on torts"5th Edition, west publishing. Com Esfand9th. Com/ index.Php/1. 29. www. Germanlawjournal.